

Confessiuns

Cun ils Artitgels da Glion dals onns 1524 e 1526 èn vegnidas ordinadas da nov las relaziuns signurilas ed ecclesiasticas da las Trais Lias. Las vischnancas pudevan ussa tscherner lur plevon autonomamain, e cun quai er lur confessiun. La coesistenza da duas confessiuns en il medem sistem statal è er en il congrual europeic ina atgnadad interessanta.¹

La ductrina reformatorica tenor Ulrich Zwingli è sa derasada ils onns 1520 temprivs l'emprim a Cuir, en il Signuradi ed en il Partenz. A Cuir è sa fatga valair la Refurmaziun tras las pregias dal plevon da la citad Johannes Comander (1485–1557) dal 1523 al 1527. Comander sa referiva cun sia critica al domini da l'investg da Cuir a stentas reformatoricas prosperadas gia fitg che s'expriman er en ils Emprims Artitgels da Glion dals 4 d'avrigl 1524. En la disputaziun da Glion dals 8 e 9 da schaner 1526 ha Comander stuì sa defender cunter la reproscha d'eresia fatga dal chapitelatedral da Cuir; il discurs davart la religiun lantschè dal bundstag n'ha però betg manà ina decisiun clera. En ils Segunds Artitgels da Glion dals 25 da fanadur 1526 è la pussanza episcopala dentant vegnida annullada dal tuttafatg ed ha fixà che «ein yede gmeind gwalt haben [soll], alle zit ainem pfarrer ze setzen und entsetzenn, wan es sy gutt bedunckt».² En consequenza è sa decidida fin enturn il 1530 la gronda part da las vischnancas da la Lia da las Diesch Dretgiras, a la Mantogna³ ed en la Val Schons⁴ sco er Tusaun, Avras e singulas vischnancas da la Foppa ed en l'Engiadina Bassa d'installar in plevon reformà.⁵ 32.01

En l'Engiadina'Ota ed en las vals dal sid da las Trais Lias cumprais lur Terras subditas è sa derasà il pensar reformatoric cunzunt sur predicatur cun ideas evangelicas che derivavan da l'Italia⁶ e che vegnivan

persequitads dapi ils onns 1540 da l'inquisiziun. Enturn l'onn 1550 èn sa furmadas raspadas reformatoricas a Poschiavo e Mesocco ed er en la Bregaglia ed en l'Engiadina'Ota. En las Terras subditas han ils reformads survegni en 14 lieus ina baselgia per lur diever exclusiv. Pli tard èn vegnidas construidas baselgias reformadas a Chiesa en la Valmalenco (1608), Caspano (1612) e Dubino (enturn l'onn 1615).⁷ En contact cun las ductrinas religiusas eterodoxas dals exulants talians è sa consolidada l'organisaziun ecclesiastica reformada en las Trais Lias: la sinoda existenta dapi l'onn 1537 ha survegni cun la «Confessio Raetica» da l'onn 1553 in urden instituzionalisà ed ina confessiun da cretta lianta che sa drizzava er cunter il nunconformissem talian.⁸ L'onn 1557 ha introduci ina decisiun parlamentara en las Terras subditas il princip da la coesistenza confessionala «cun protecziun da minoritads flancanta».⁹ Sin quai en sa furmadas tant en la Valtellina ed en la Valchiavenna sco er en las valladas dal nord singulas vischnancas biconfessionals.¹⁰ 32.02

Da vart catolica ha cumenzà a s'establi en il 16. tschientaner tardiv ina concepziun definida confessionalmain da la baselgia en il senn dal concil da Trient (1545–1563). In impuls essenzial è vegni da l'archuvestg da Milaun Carlo Borromeo (1560–1584) ch'è sa laschè nominar l'onn 1582 al visitatur papal extraordinari per las Trais Lias.¹¹ In emprim success da las stentas da reforma catolicas drizzadas er cunter la refurmaziun è stada l'expulsiun dals reformads dal Mesoc.¹² Ad ina renovaziun instituzionalisada a l'intern da la baselgia¹³ èsi dentant vegni pir cun ils decrets da reforma da l'investg Johann V. Flugi von Aspermont (1601–1627). Els reglavan la pastoraziun en las plaivs, tras quai han cumenzà a s'effectuar

32.07
Processiun da la vischnanca da Peiden a la chaplutta da pelegriadi da la sontga Maria a Val S. Pieder, 1717

Maletg vi da l'empora en la chaplutta da la sontga Maria, Val S. Pieder. La pratica catolica dal 17./18. tschientaner era drizzada vers ina religiusadad alienabla. Praticas religiusas tenor confessiun sco il cult dals sontgs u far pelegriadis e processiuns èn prosperadas da nov.

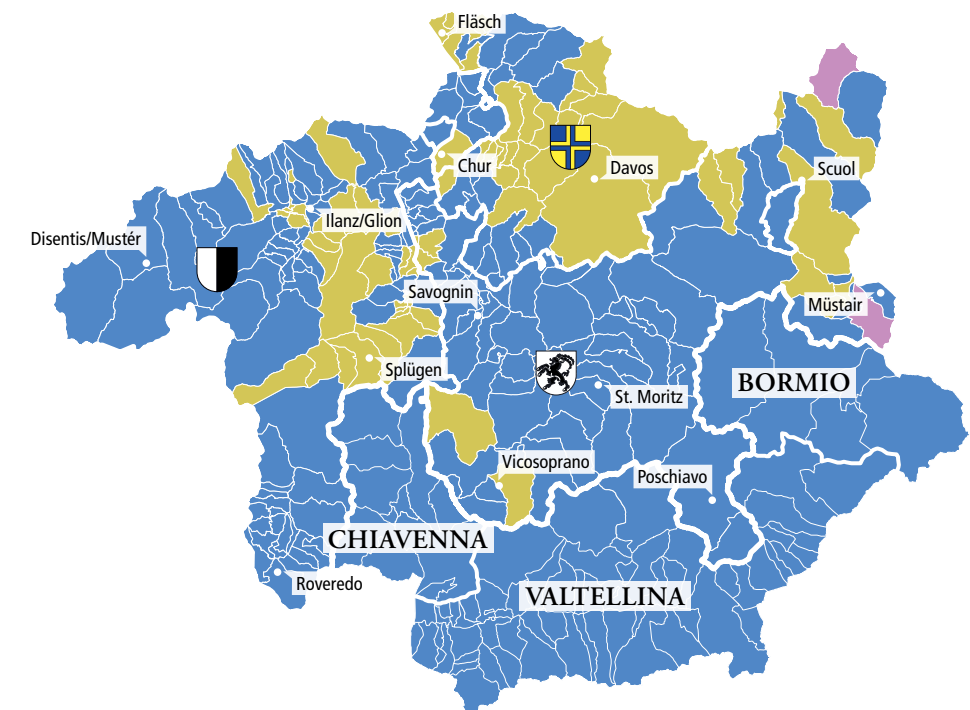
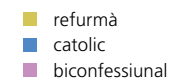
32.08
Durich Chiampell, Un cudesch da Psalms [...], Basilea 1562

L'instrucziun dals laics aspirada da tuttas duas confessiuns ha giugà ina rolla decisiva en il svilup d'ina cultura scritta da la lingua populara. La translaziun rumantscha dals psalms da Chiampell (1562) e sia amplificaliun dal catechissem rumantsch da Jachiam Tüscheit Bifrun (1506–1572) èn stadas da grond'importanza per la derasaziun da la Refurmaziun en l'Engiadina.

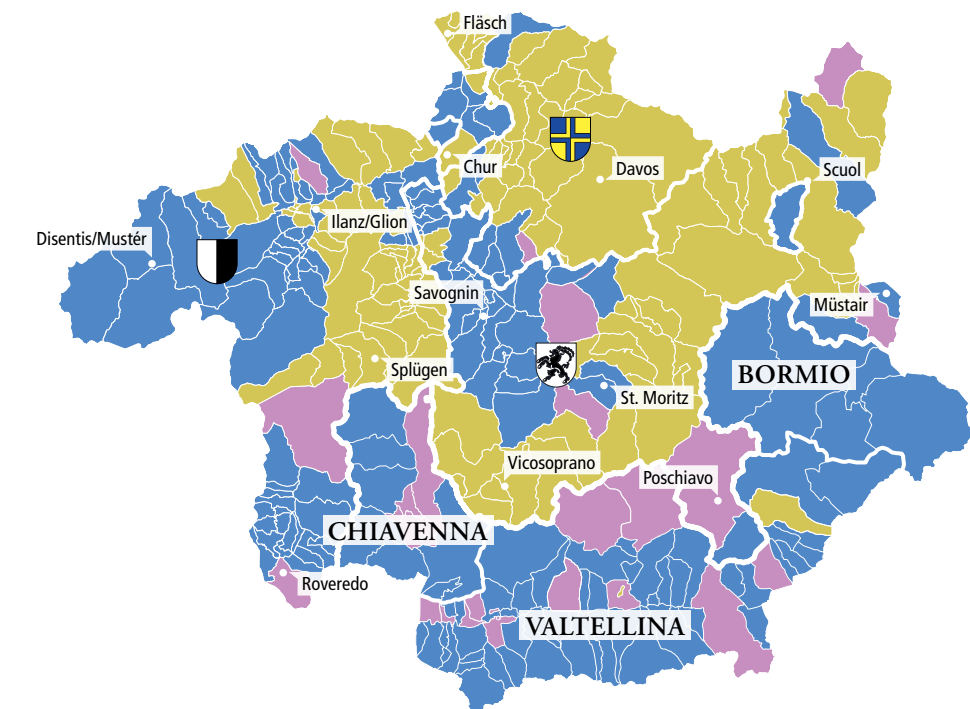
32.01
Relaziuns da las confessiuns, enturn 1530

La Refurmaziun è sa derasada l'emprim cunzunt en la Val dal Rain da Cuir, en il Partenz ed en la Val dal Rain Posterior.

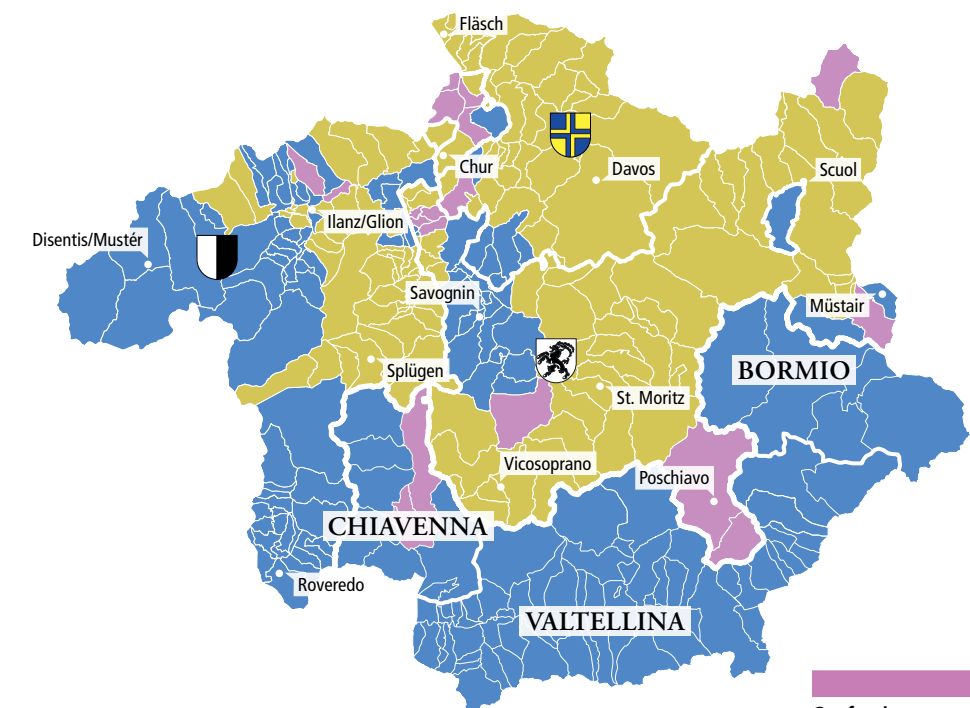
32.02
Relaziuns da las confessiuns, enturn 1570

Il terz quart dal 16. tschientaner èn l'Engiadina Bassa ed Ota vegnidas tschiffadas dal moviment reformatoric. En quel temp èn sa stabilidas er en las valladas dal sid e las Terras subditas cuminzanzas cun ideas reformatoricas che vegnivan tgiradas da fugitivs per motivs confessionals da l'Italia. Parts da quellas cuminzanzas (p.ex. a Piuro, Traona e per part Caspano) e lur preditgants eran nunconformists, n'èn pia betg sa laschads engaschar da la «Confessio Raetica».

32.03
Relaziuns da las confessiuns, enturn 1640

Il moviment cunterreformatoric dals onns 1620 n'ha gi a la fin nagin success en l'Engiadina Bassa ed en il Partenz. En la Valtellina percenter ha scumandà il Capitulat da Milaun da l'onn 1639 definitivamain als reformads da sa domiciliar, entant ch'els vegnivan tolerads vinavant en il contadi da Chiavenna.

32 princips da cretta confessiunals er sin la religiusadad e la vita da mingadi dals crettaivels. Da vart reformada è stà il mandat da morala decis l'onn 1628 dal parlament in term impurtant per l'introducziun d'in urden moral sin basa da normas confessiunals.¹⁴ En l'ulteriur decurs dal 17. tschientaner è sa sviluppada da tuttas duas varts ina pratica da cretta tenor confessiun che sa manifestava tar ils catolics en ina pietad material-representativa, tar ils reformads en ina pietad plitost verbala ed internalisada.¹⁵ **32.07, 32.08, 32.09**

Sco consequenza da las stentas da las duas baselgias confessiunals d'intensivar la tgira pastoral e la vita religiosa è sa multiplitgadas las pravendas e las plaivs: Ad in'emprima unda da novas fundaziuns u separaziuns da las grondas plaivs medievalas èsi vegnì gia en connex cun las tentativas d'autonomia communalas suenter l'onn 1450 ed ils onns gist suenter la Refurmaziun;¹⁶ ina segunda ha cumenzà il 17. tschientaner tempriv e cuntinuà fin a la fin dal tschientaner.¹⁷ **32.05** En regiuns catolicas ha survegnì quel svilup dinamica, surtut pervia da l'operusità missiunara dals chaputschins.¹⁸ **32.04, 32.10**

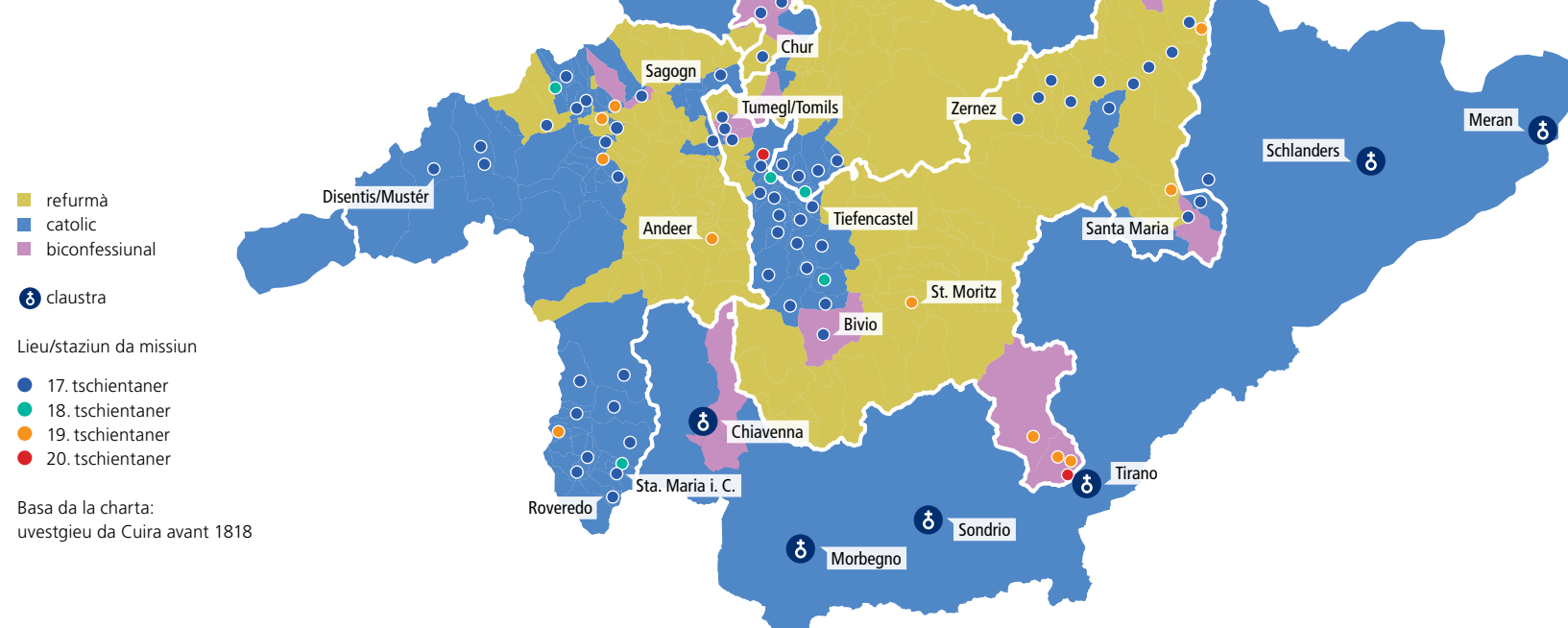
Il davos quart dal 16. tschientaner era la derasaziun da la Refurmaziun en las Trais Lias per gronda part terminada; ils decennis avant e suenter l'onn 1600 han surpiglià mo anc singulas vischnancas sco Filisur, Vaz Sut, Mastrils u Haldenstein dal tutfatg u per part la confessiun reformada. Emprovas enturn ils onns 1620 da recatolisar, sut la protecziun da la pussanza d'occupaziun Austria, il Partenz e l'Engiadina Bassa cun agid da missiunars chaputschins n'han betg gè success. En las Terras subditas percenter ha manà l'uschenumnà murdraretsch da la Valtellina u «sacro macello» da l'onn 1620 ad in'expulsiun dals reformads da la Valtellina ed a l'omogenitad confessiunala factica – ina situaziun ch'è vegnida transferida cun il Capitulat da Milaun da l'onn 1639 en il dretg vertent. En il contadi da Chiavenna dastgavan ils reformads dentant star vinavant grazia ad ina cumplettaziun relativanta («lettera reversale») da quest Capitulat.¹⁹ Cun quai era cuntanschida fin l'onn 1640 ina situaziun confessiunala sco ch'ella existiva er anc l'onn 1803, cur ch'il chantun è vegnì fundà. **32.03**

Cun l'artitgel 27 da la Constituziun chantunala da l'onn 1814 èn vegnidas reconuschidas «la cardianscha reformada, e romana catholica [...] sco religius dil stand, et a omaduas garantiu il liber exercezi».²⁰ Sin il nivel statal è s'establida ina furmla paritetica, tenor la quala tut las autoritads chantunals eran d'occupar per dus terzs cun reformads e per in terz cun catolics. La Constituziun chantunala da l'onn 1854 garantiva er ad «autras christianas confessiuns ch'èin reconuschidas

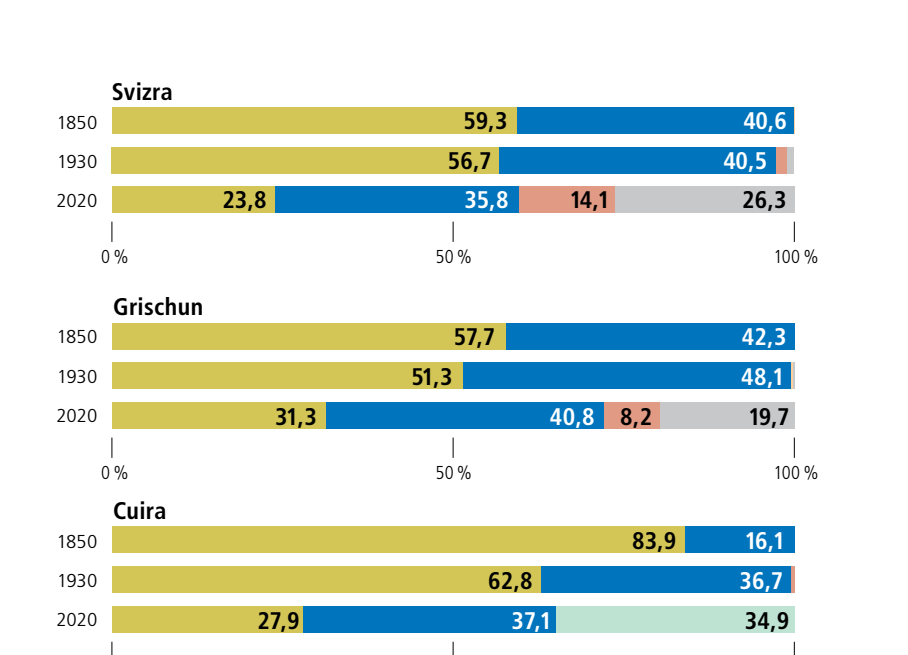
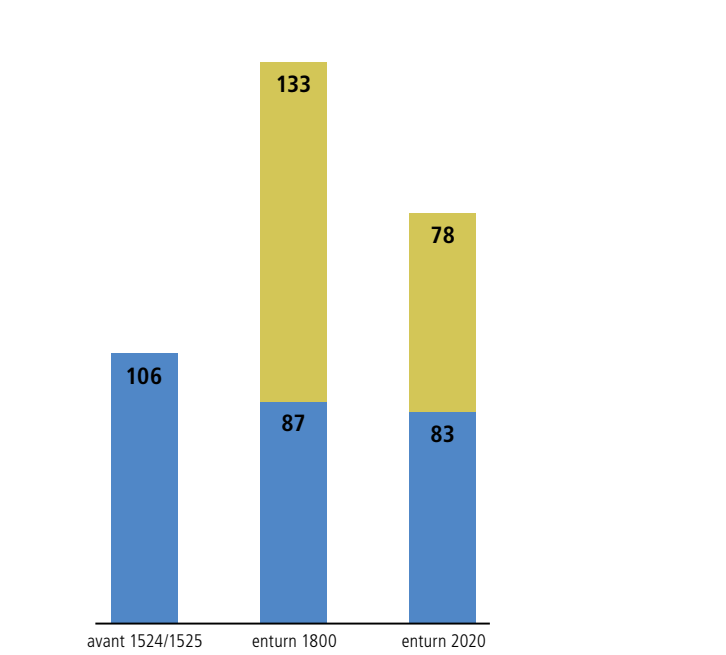
ella Confederaziun»²¹ la libra executiun. Cun la revisiun da la constituziun l'onn 1880 è vegnida permessa «la formaziun de novas associaziuns religiusas»²². A medem temp è suandada cun la constituziun da plaivs e la dispensaziun dal Cussegl grond da ses mandat constituziun dal represchentant da las baselgias naziunals ina separaziun pli gronda da baselgia e stadi. La baselgia naziunala reformada ha survegnì l'onn 1874, la baselgia naziunala catolica l'onn 1959 in'emprima constituziun da baselgia. La proporziun da las duas baselgias naziunals è sa spustada fin l'onn 1930 levamain a favur dals catolics, ils reformads èn però gist anc restads la maioritad. Tranter auter causa l'immigraziun da forzas da lavur da l'Europa dal Sid, ha surpassà il dumber da catolics quel da reformads a partir dals onns 1960. Il dumber da plaivs è sa diminuì evidentamain surtut pervia da numerusas fusiuns il 21. tschientaner. Provocadas dal moviment evangelic-independent e da la tendenza da secularisaziun generala rinforzan las baselgias naziunals dapi ils onns 1970 lur sforzs ecumenics.²³ **32.05, 32.06**

1 Guarda Pfister 2012, p. 17–37; Bernhard 2017, p. 301–309.
 2 Art. 13, cità tenor Pfister 2020, p. 261.
 3 Insaquantas vischnancas èn daventadas reformadas enturn ils onns 1530.
 4 Sco ann. 3.
 5 Cf. tar quest paragraf Bernhard 2017, p. 310–323; Pfister 2018; Pfister 2020.
 6 Guarda Zwysig 2017b.
 7 Cf. Truog 1935, p. 261; Pfister 2012, p. 51–54; Bernhard 2017, p. 334s., 352; Bernhard e.a. 2020, p. 89, 103.
 8 Bernhard 2017, p. 338s. Cf. er Pfister 2012, p. 119–127.
 9 Bernhard 2017, p. 344.
 10 Cf. Bernhard 2017, p. 344.
 11 Cf. Fischer 2000, p. 156–179; Fischer 2017, p. 198–202, 208s.
 12 Cf. Bernhard, p. 350s.
 13 Fischer 2017, p. 203.
 14 Cf. Pfister 2012, p. 260–267; Zwysig 2017a.
 15 Cf. Pfister 2012, p. 257–260, 280–300.
 16 Cf. Saule Hippenmeyer 1997.
 17 Cf. Pfister 2012, p. 66s.
 18 Cf. Pfister 2012, p. 248–253; Zwysig 2014; Fischer 2017, p. 271–275; Zwysig 2018, p. 139–141.
 19 Cf. Wendland 1995, p. 321s.
 20 Constituziun dal chantun federal Grischun dals 11 da november 1814, art. XXVII, cità tenor la versiun da l'onn 1839 <https://www.verfassungen.ch/graubuenden/verf14-i.htm>. – Cf. tar quai e tar il suandant Rathgeb 2003.
 21 Constituziun chantunala dal chantun Grischun dals 24 d'october 1853, § 40, <https://www.verfassungen.ch/graubuenden/verf53-i.htm>.
 22 Constituziun per il chantun Grischun dals 23 da matg 1880, art. 11, <https://www.verfassungen.ch/graubuenden/verf80-i.htm>.
 23 Cf. Gasser 2000; Jäger 2018; Fischer 2019, p. 161–171, 189–192.

32.04 **Staziuns da la missiun retica dals chaputschins, 1600–2000**
 Ils urdens da chaputschins en vegnids clamads l'emprim en il Grischun per recatolisar vischnancas daventadas reformadas. Davent dals onns 1630 e 1640 han els cumenzà a pastorar vischnancas catolicas. Pliaras pravendas eran occupadas fin lunsch en il 20. tschientaner da chaputschins. Per mancanza da funtaunas fidadas n'èn betg inditgads qua las staziuns da missiun a curta durada en las anteriuras Terras subditas.

Basa da la charta: uestvegju da Cuira avant 1818

32.09 **Sufers, baselgia reformada, construcziun nova 1618–1625**
 Suenter avair fatg part da Spleia, è Sufers daventada l'onn 1729 ina plaiv autonoma. L'exempel stat per berlas plaivs ch'èn sa furmadas dal 16. al 18. tschientaner en il Grischun tras separaziun. La preschentaaziun da las baselgias mussa che la cultura confessiunala reformada s'orientava pli ferm al pled.

32.10 **Vaz, maletg dal culmar da la baselgia Son Gliezi a Lain, 1679**
 Ils missiunars chaputschins Bernardo da Morone e Lorenza da Edolo uran cun la raspada unida tar il patrun da la baselgia Son Gliezi. La missiun retica dals chaputschins fundada l'onn 1621 ha giugà ina rolla impurtanta cun

intermediar normas catolic-confessiunals. Enturn la mesadad dal 17. tschientaner vegniva tgirà bundant in terz da las plaivs catolicas da chaputschins.

32.05 **Svilup dal dumber da plaivs, 1524–2020**
 L'augment da las plaivs mussa las stentas da tuttas duas baselgias confessiunals per ina tgira pastoral pli gronda e per ina stimulaziun da la vita ecclesiastica. Il regress resp. la fusiun da plaivs il 20./21. tschientaner manifestescha la perdita d'impurtanza da la religiusadad instituzionalisada entaifer la societad moderna.

Dumber da plaivs/cumins-baselgia da las baselgias chantunals

Period	evangelic-reformà	catolic-roman
avant 1524/1525	0	106
enturn 1800	133	87
enturn 2020	78	83

32.06 **Midada religiusa e pluralisaziun, 1850–2020**
 Las quotas da catolics, reformads e d'aderents d'ulteriuras communitads religiusas èn sa midadas en relaziun cun la populaziun totala dapi mez dal 19. tschientaner tant en Svizra sco er en il Grischun ed a Cuira en moda rasanta.

Confessiuns e religius, en %

Region	Year	reformà	catolic	autras confessiuns	senza confessiun	autra u nagina confessiun
Svizra	1850	59,3	40,6	0	0	0
	1930	56,7	40,5	0	0	0
	2020	23,8	35,8	14,1	26,3	0
Grischun	1850	57,7	42,3	0	0	0
	1930	51,3	48,1	0	0	0
	2020	31,3	40,8	8,2	19,7	0
Cuira	1850	83,9	16,1	0	0	0
	1930	62,8	36,7	0	0	0
	2020	27,9	37,1	34,9	0	0